

sini içeren şeriat edebî şer'î hükümlerin titizlikle uygulanmasından ibarettir. Hizmet edebî padişahların ve devlet adamlarının huzurunda gözetilen edeptir. Süfîlere göre hakiki hükümdar Allah'tır. Hükümdarlara karşı gösterilen edebî hakikati Hakk'a gösterilen edeptir. Hizmet edebî şeriat edebinin özel bir kısmını teşkil eder. Hizmet edebinde edepten madî bir fayda umulursa kişi aslında kendine hizmet etmiş olur. Hakk'a karşı edep nerede, ne zaman ve kimde zâhir olursa olsun Hakk'ı kabul edip O'na boyun eğmek, O'ndan geleni asla reddetmemek ve her vakit O'ndan razı olmaktır. Hakikat edebî, insanın Hak'ta fânî olup kendini ve edebî görüp gözetmemesidir. Burada edepten söz etmek dahi edebe uymaz. Süfîlere göre belli hal ve makamlarda edep gereği olarak edep terkedilir. Edep daha çok resmiyetin olduğu yerlerde söz konusudur. Samimiyet, dostluk ve sevginin bulunduğu yerde edep gözetmek edebe uymaz. Bunun için Cüneyd, "Sevgi tam, dostluk mükemmel olursa edebe riayet etmek gerekmez"; İbn Atâ da, "Edepliler arasında edebî terketmek edeptir" (Kuşeyrî, s. 563) demişlerdir. Ayrıca emirlere uymak edepten üstün görüldüğü için emrin gereğini yapmak edebîn gereğine göre davranmaktan daha faziletli kabul edilmiştir.

Birçok hayır ve faziletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufî hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk süfîler, camiye girmenin edebinden helâya girmenin edebine kadar bütün davranışlarını belirli kurallara çerçevesinde düzenlemişlerdir. Daha sonra tarikatlar döneminde bu kurallar "âdâb", "âdâb ve usul", "âdâb ve erkân" tabiriyle ifade edilmiştir. Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı da sâlikî Hakk'a ve halka karşı hem zâhir hem de bâtin itibarıyla edepli hale getirmektir. Süfîler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edeb yâhû!" sözüyle ifade etmişlerdir.

Tasavvuf ve tarikat ehli arasında üzerinde önemle durulan edep şekillerinin başlıcaları müridlerin şeyhe, şeyhin müridlere karşı göstermesi gereken edep; müridlerin kendi aralarında uymaları gereken edep; sohbet, sefer, sofrâ, evlenme, fakirlik ve zenginlik âdâbı; tarikata girme, hırka giyme, tekke, semâ, devran ve zikir âdâbı; inzivâ ve çile âdâbı; uyku âdâbı; kabir ve türbe ziyaretinin âdâbı şeklinde sıralanabilir. Tarikat mensuplarının edep kurallarına verdikleri bu

önem bazı hallerde özden uzaklaşma ve ruhî değerlere yabancılaşma gibi bir sonuç doğurmuş, bu da şekilden çok öze, bedenden fazla ruha, dıştan ziyade içe ehemmiyet vermesi gereken tasavvufun merasimcilik ve gelenekçilik haline dönüşmesine sebep olmuştur. Bu anlayış ve uygulamaya karşı ilk ciddi tenkitler Melâmîler'den gelmiştir. Melâmîler, tasavvufun ruhunu ve özünü kuvvetli bir şekilde vurgulamak için tarikat âdâb ve erkânını reddederek şekilci ve merasimci olmayan sade bir süfîliği savunmuşlardır. Ancak zaman zaman kalenderler, abdallar gibi çeşitli zümreler Melâmîliğin bu anlayışını istismar ederek zâhîrî edebe riayetsizliği hiçbir kural tanınamaya ve İbâhîliğe kadar götürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbü's-şüfiyye*, Beyrut 1987; a.mlf., *Kitâbü Te'dibi'l-mürîd (er-Rî'âye li-hukûkullâh* içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Âbideyn 1970, s. 607-627; a.mlf., *Âdâbü'l-fakr ve şerâ'ituh*, Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 2650, s. 37-92; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 141, 194-195; Sülemî, *Ṭabaḳât*, s. 52, 53, 69, 122, 189, 207, 225; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 558-572, 731-752; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (Jukovski), s. 432; Herevî, *Menâzil*, s. 26; a.mlf., *Ṭabaḳât*, s. 114, 251-258, 358; Gazzâlî, *İḥyâ'*, Kahire 1939, II, 2, 251; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Ğunye*, Beyrut 1928, II, 137-175; Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn* (nşr. Necîb Mâyil Herevî), Tahran 1404/1984; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 275, 281-443; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, I, 178, 604; II, 375, 633, 638; IV, 60; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd*, Tahran 1366 ḡş., s. 256, 286; Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 333 (beyit nr. 1764); Aziz Neseîfî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil*, Tahran 1403/1983, s. 119-130; İbnü'l-Hatîb, *Ravzâtü't-târif*, Kahire 1387/1968, s. 485, 669; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ülûm*, I, 89-103; II, 438, 575; Aziz Mahmud Hüdâyî, "Risâle fi't-tarîkatî'l-Muhammediyye ve Tarikatnâme" (*Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1341, s. 15-24; İbrâhim Hakkî Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 528; Esrefzâde, *Müzekkî'n-nüfâs*, İstanbul 1328, s. 255; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, I, 70; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 14-37; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963.

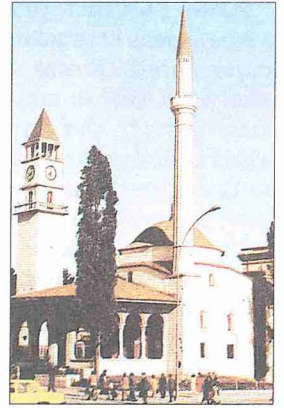

SÜLEYMAN ULUDAĞ

EDHEM BEY CAMİİ

Arnavutluk'un başşehri Tiran'da XVIII. yüzyılda yapılmış cami.

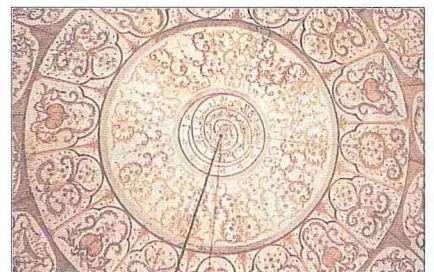
Şehrin merkezindeki meydanda, belli başlı bütün Osmanlı şehir ve kasabalarında görülen saat kulesinin yanında bulunmaktadır. Kitâbesine göre 1208'de (1793-94) tek kubbenin örttüğü kare bir

Edhem Bey
Camii -
Tiran /
Arnavutluk

mekândan ibaret olarak inşa edilmiştir. Revaklar ise tesbit edildiğine göre 1238'de (1822-23) caminin iki dış cephesine bitişik şekilde yapılmıştır. Kitâbesinde yapının bânisi olarak Molla Bey gösterilmektedir: "Cenâb-ı mîr-i a'zam sâhibü'l-hayrât Molla Bey / Edip tarḥ-ı esâsıyla ibâdetgâh-ı can-bahşâ / ...Şeref-yâb oldu itmâmıyla işbu kubbenin lâkin / Muvaḥḥak olmadı itmâmına minârenin am-mâ". Ekrem Hakkî Ayverdi ise bir vakıf kaydına dayanarak caminin bânisinin Şâban oğlu olduğunu yazar. Molla Bey 1808'de ölmüş, oğlu Hacı Edhem Bey camiyi 1238'de (1822-23) tamamlattır. Caminin yapım tarihçesini anlatan ve tamamlanması hususunda bilgi veren manzum ikinci kitâbesi şair Sûzî Çelebi tarafından yazılmıştır. Edhem Bey Camii, Arnavutluk'ta Enver Hoca'nın Mao'nun sert komünist rejimini uygulamaya başladığı yıllarda ibadete kapatılmışsa da (1966) ülkenin başka yerlerinde olduğu gibi tahrip edilmemiştir. 1968 yılı Martında güçlükle ziyaret izni alınarak görülen mâbed daha sonra müze olarak kullanıldığı için korunmuştur. Arnavutluğun demokrasiye geçtiği 1990'lı yıllarda ise tekrar cami olarak ibadete açılmıştır.

Edhem Bey Camii'nin kubbesi içindeki kalem işi süslemeler

Edhem Bey Camii'nde kare mekândan kubbeye geçiş köşe trompları ile sağlanmıştır. Normal Osmanlı camilerinin giriş kısmındaki kubbeli son cemaat yerine sahip değildir. İlâve olarak inşa edilen ahşap çatılı, revaklı iki dehliz caminin giriş cephesiyle, revaklı yan cephelerini sarmaktadır. Bu revakların sütun başlıkları, belirli bir üslûba uymayan ve Türk sanat geleneğine uygun düşmeyen bir biçimde işlenmiştir. Sütunların taşıdığı kemerler de yarım yuvarlaktır. 1944'te Alman işgali sona ererken yapılan çarpışmalarda yarısına kadar yıkıldığı halde daha sonra onarılan minaresi genellikle Rumeli'nin her tarafında rastlandığı gibi aşırı derecede yüksek olup gövdesi yivli, şerefe çıkması basittir.

Edhem Bey Camii'nin en ilgi çekici tarafı, gerek esas namaz mekânını gerekse dışarıdaki galerilerin iç yüzeylerini hemen hemen hiç boş yer bırakmayacak şekilde kaplayan kalem işi nakışlardır. Ancak Makedonya ve Bulgaristan'da olduğu gibi Rumeli'nin pek çok yerinde camilerin içlerinin, hatta dış yüzeylerinin çeşitli nakışlar ve resimlerle süslediği görülmektedir. Kubbe göbeğindeki yazı, salyangoz kabuğu şeklinde basit spiral bir çerçeve içine yazılmış, etrafı barok üslûpta motiflerle süslenmiştir. Pek zevkli bir sanat eseri tesiri bırakmayan bu nakışların aralarında çeşitli meyve resimleri de yer almıştır. Ayrıca cami içinde kubbeyi taşıyan kemerlerin dolgularında, caminin dışında giriş cephesi ve yan duvarıyla kemer içlerinde değişik manzara resimleri vardır. Bunların nereleri tasvir ettiği anlaşılama-maktaysa da bazılarında çifte minareli camiler resmedilmiştir. Caminin içinde çok nakışlı ahşap bir minber ve mahfil de bulunuyordu.

Edhem Bey Camii, mimarisi bakımından Osmanlı dönemi Türk yapı sanatı usullerine uygun olmakla beraber içi ve hatta dışındaki aşırı kalem işi renkli bezemelerle Balkanlar'da çok yaygın olan bir sanat anlayışı ve zevkine işaret eden bir yapıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Monuments d'architecture en Albanie, Tirana 1973 (içinde Arnavutluk'taki İslâmî eserlerin resimleri bulunan bu kitap görülmüştü); E. Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri IV*, s. 387-388; M. Kiel, *Ottoman Architecture in Albania*, İstanbul 1990, s. 251-259, 264-265; L. Rey — Hasan Ceka, "La mosquée de Ethem Bey", *Albania*, V, Paris 1935, s. 65-75 (görülmedi).

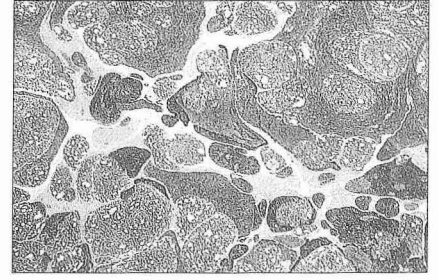
SEMAVİ EYİCE

EDHEM EFENDİ, Hezarfen

(1829-1904)

Nakşibendî şeyhi,
fen ve sanat adamı.

Üsküdar Sultantepe'deki Nakşibendiy-ye tarikatına bağlı Özbekler Dergâhı'nda doğdu. Babası adı geçen dergâhın şeyhi Sâdık Efendi'dir (ö. 1846). Mahalle mektebini bitirdikten sonra babasından, amcasından ve dergâha gelen Buharalı âlimlerden özel ders alarak yetişti. Üstün yeteneği sayesinde mimari, hendese, kozmografya ve teknik konularda devrin akademik seviyesine erişen İbrahim Edhem Efendi Çağatayca, Arapça, Farsça ve Ermenice'nin yanı sıra teknik kitaplardan faydalanabilecek kadar Batı dillerini öğrendi. Amcası Abdürrezzak Efendi'nin ölümünden sonra dergâhın şeyhi oldu (1271/1855). Ancak el sanatlarına ilgisinden dolayı bu makamı oğlu Sâdık Efendi'ye bırakarak meraklı olduğu konularla uğraşmayı tercih etti. İnce marangozluk, doğramacılık, oymacılık, hakkâklık, dökmeçilik, tornacılık, tesviyecilik, demircilik, makinecilik, dokumacılık, matbaacılık sahalarında ihtisas sahibi olan Edhem Efendi, Midhat Paşa tarafından kurulan Mekteb-i Sanâyi'in imalât müdürlüğüne tayin edildi. Burada birçok talebe yetiştirdi; ancak kendisini çekemeyenlerin faaliyetleri sonucu bir süre sonra tâmirât-ı âliyye müdürlüğü göreviyle Hicaz'a gönderildi. Kâbe'nin içinde ve dışında işçilerle beraber bizzat çalışırken kullandığı malayı başka hiçbir yerde kullanmayıp saklamış, "mücbib-i şefâat olur" ümidiyle öldüğü zaman kendisiyle birlikte gömülmesini vasiyet etmiş ve bu vasiyeti yerine getirilmiştir. Ayrıca ziyaretçilerin içine

Hezarfen Edhem Efendi'nin "battal ebrusu"
(M. Ugur Derman koleksiyonu)

düşmelerini önlemek maksadıyla Zemzem Kuyusu'nun üstünü kafes şeklinde yekpâre kurşun dökererek kapatmıştır. Edhem Efendi Ravza-i Mutahhara'nın tamiiriyle de uğraştı. İstanbul'a döndüğünde resmî bir görev almayıp dergâh mensuplarını ve Buharalı misafirleri geçindirmek için bildiği el sanatlarını icra ederek hayatını kazandı. Oldukça ileri bir yaşta Çarşambalı Ârif Bey'den ta'lik hattını öğrenip icâzet aldı. Babasından öğrendiği ebruculuğu da devam ettirmiş ve bu sanat talebesi M. Necmeddin Okyay yoluyla zamanımıza gelebilmiştir.

Türkiye'de ilk kurşun boruyu döken Edhem Efendi dergâhtaki derin kuyudan su çeken bir tulumba yapmış, imal ettiği sünnet aleti Almanya'da takdîr-nâme almıştır. Bazı eserleri Paris sergisinde teşhir edilmiş (1867) ve kendisine madalya verilmiştir. Yaptığı bir buharlı makineyi Üsküdar Şemsipaşa'da sandala takarak sandalı pervane kuvvetiyle Kuzguncuk'a yakın Paşalimanı'na kadar yürütmüştür. Eserlerinde imza olarak Kâmî mahlasını kullanan Edhem Efendi, bunları dergâhın mescidi altındaki iş odasında imal eder, tezyinat ve teknik resim çizmeyi de bildiği için yapacağı alet ve eşyanın modelini, dökümünü, tornasını, perdahtını bizzat kendisi yapardı. Son derece mütevazı, hoşsohbet bir insan olan Edhem Efendi'nin zamanında Özbekler Tekkesi bir ilim ve sanat akademisi haline gelmiştir. Devrin âlim ve sanatkârları ondan feyiz almak için ziyaretine gelirlerdi. Gençliğinde okçuluğa merak sarıp bu sporda da başarı gösteren Edhem Efendi, 93 Harbi'nde Üsküdar'da teşkil edilen millî taburun (Mevkib-i Hümayun) kumandanlık görevinde bulunmuştur.

Hezarfen
Edhem
Efendi'nin
Hüseyin
Zekâî Paşa
tarafından
yapılmış
yağlı boya
tablosu
(Özbekler
Tekkesi -
Üsküdar /
İstanbul)